

סימן י"ח

הזכרת ראש חדש וחזו"מ בחתימת ברכות ההפטרה של שבת

אלא שהגמרא כתבה לחלק בין הדימויים, 'מי דמי, התם - נביא בדראש חדש ליכא כלל, הכא - איתיה בערבית ושחרית ומנחה'. היינו שכיוון שנידון של רב גידל הוא בענין מפטיר, פשיטא שלא יוזכר בו ענין ראש חדש, שהרי ראש חדש אין לו שייכות כלל בנביא, מה שאין כאן בנידון הזכרה שבתפילה כדהכא, אף שחנוכה אין לו שייכות בתפילת מוסף עצמה, מכל מקום בשאר תפילות היום מיהא איכא, וכדי שלא לחלק ביניהם שפעם יהא נזכר ופעם לא, על כן מוזכרין לה מיהת אף בתפילת מוסף.

ומחמת כך הביאה הגמרא דימוי יותר מוחלט לנידון דידן, 'דאמר רב אחדבוי אמר רב מתנה אמר רב, יום טוב שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא במנחה בשבת אינו צריך להזכיר של יום טוב, שאלמלא שבת - אין נביא במנחה ביום טוב'.^א והדימוי לנידון דידן הוא, שלמרות שבאותו יום בשחרית הפטירו בנביא והזכירו ענין יו"ט, כיוון שאף ללא שבת מפטירים בו מצד היום טוב, מכל מקום אין בזה השפעה על מפטיר דמנחה, לומר בו שלא יגרע ולא תיפקד הזכרתו, אלא יזכיר בו רק את השבת בלבד, היות שאת מפטיר של מנחה חייבה רק השבת, וחזינן שלא אמרינן שזוכיר בו ענין יום טוב כדי שלא לחלק, שפעם מזכירים אותו (שחרית) ופעם לאו (מנחה), על דרך האמור למעלה בצד השני של הספק. ואם כן הוא הדין בנידון דידן, שאע"פ שהזכרת חנוכה שייכת בכל תפילות היום, מכל מקום אין מזה השפעה למקום ששם אין לה שייכות כבתפילת מוסף.

ולמרות שהדימוי כאמור שווה, נאמר בגמרא שאין הלכה ככל אלו השמועות, אלא כדרבי יהושע בן לוי שאומר, שכשחל יו"ט להיות בשבת, צריך להזכיר של שבת בתפילת הנעילה, לומר 'ותתן לנו את יום המנוח ואת יום הכפורים הזה' עם חתימת 'מקדש השבת ויום

א

הצעת סוגיית הגמרא בענין זה

הגמרא מסכת שבת (כ"ד.) נסתפקה, האם יש להזכיר על הניסים של חנוכה במוסף ראש חדש או שבת, ונאמרו שני צדדים בספק זה. מצד אחד יש לומר שאין להזכיר, היות שחנוכה אין לה שייכות לתפילת מוסף, והמחייב את המוסף ביום זה הוא השבת או ראש החדש בלבד, ועל כן מצד הדין יש להזכיר רק אותם בלבד ולא את חנוכה אלא שמאידך יש לומר שכיוון שבשאר תפילות יום זה, ערבית ושחרית ומנחה מזכיר הוא את ענין חנוכה, על כן יש להזכיר זאת גם בתפילת מוסף. ולשון רש"י בזה הוא, 'וכיון שחובת תפלה זה היום, אינה פחותה משאר תפלות של יום'.

ובגמרא הובא שנחלקו האמוראים ביניהם כשני צדדי ספק זה. ועוד נאמר שם לתלות את הדעה שאינו מזכיר ענין חנוכה במוסף שבת או ראש חדש, בדעת רב גידל אמר רב שאמר, 'ראש חדש שחל להיות בשבת - המפטיר בנביא בשבת, אינו צריך להזכיר של ראש חדש, שאלמלא שבת - אין נביא בראש חדש'. היינו שהמחייב את ההפטרה הוא יום השבת בלבד, שהרי אין הפטרה בראש חדש דעלמא, על כן אין מקום להזכיר ענין ראש חדש בה רק את יום השבת, ואם כן על זה הדרך נאמר גם כאן, שלא יהא מזכיר ענין חנוכה בתפילת מוסף של שבת או של ראש חדש, היות שאין לחנוכה שום שייכות בתפילה זו, שכל חיובה הינו מצד שבת או ראש חדש בלבד, ואילו לא הם לא היתה תפילת מוסף כלל, ועל דרך מטבע לשונו של רב גידל נאמר בנידון דידן, שאלמלא שבת או ראש חדש אין מוסף בחנוכה.

א וכתב רש"י (שם ד"ה המפטיר בנביא) - מצאתי בתשובת הגאונים שהיו רגילים לקרות בנביא בשבתות במנחה עשרה פסוקים, ובימי פרוסים גזרו שמד שלא לעשות, וכיון שנסתלקו - נסתלקו. וכן נשאל רה"ג בענין זה והשיב, 'כי מקומות יש מנהגים חלוקים, ועדיין יש בפרם ומדי הפטרות ידועות בשבת במנחה, והובאו דבריו בס' הכל בו (הלכות קריאת ס"ת), ובבעל המאור (שבת דף י"א:), ועיין בתוספות (ד"ה שאלמלא) מה שכתב בענין זה.

הכפורים', זאת למרות שאין תפלת נעילה ביום השבת, וטעמא דמילתא, 'יום הוא שנתחייב בארבע תפלות'. ופירש רש"י (שם), 'כתפלה אחת כך חברתה לכל דבר היום, ומזכיר'. ולפי זה נמצא להלכה, שצריך להזכיר על הניסים דחנוכה במוסף דראש חדש או שבת, כיוון שבשאר תפילות היום מזכיר, וכן פסק הרמב"ם (פ"ב מהלכות תפילה ה"ג) ומרן בשולחן ערוך (סי' תרפ"ב סעיף ב').

מהלכות ראשונים אם שמועת רב גידל נדחתה בכלל שאר השמועות

כתב רש"י, שבין כל השמועות הנדחות מההלכה כאמור מפני שמועת רבי יהושע בן לוי, היא שמועתו של רב גידל הנזכרת, בה נאמר, ש'ראש חדש שחל להיות בשבת – המפטר בניבא בשבת, אינו צריך להזכיר של ראש חדש, שאילמלא שבת – אין נביא בראש חדש'. ונמצא לדעתו של רש"י מזכיר ראש חדש בברכת המפטר.

והנה לכי נידוק פורתא, יש מקום לטעון מדוע נכללת שמועתו בכלל השמועות הנדחות מפני דברי רבי יהושע בן לוי. דבשלמא במקום שיש שייכות להזכרה בשאר תפילות וקריאות היום שפיר מצינן למימר שלא תיגרע כעת מלהזכרה, כדי שלא לחלק, וכמו שהיא אכן סברת רבי יהושע בן לוי, ועל כן פשטינן לספק דידן שיש להזכיר על הניסים דחנוכה במוסף ראש חדש או שבת, כיוון שזכר בשאר תפילות היום. ומחמת כך נדחית שמועת רב אחדבוי הנזכרת, בנידון דקא עסיק ביה, שלא להזכיר ענין יום טוב בהפטרות מנחה של שבת שחל בה יום טוב, שאדרבא יהא נצרך להזכיר של יום טוב בברכת ההפטרות, כיוון שבהפטרות של שחרית הזכירה עם זכירת השבת.

אולם בהא דרב גידל אין סיבה לדחותה מפני שמועת רבי יהושע בן לוי, היות שבראש חדש אין נביא כלל ושפיר לא מצינן להזכיר ראש חדש בניבא, וכמו שאכן הגמרא עצמה חילקה כן לאמור שהדבר פשוט שאין להזכיר בו ענין ראש חדש – 'מי דמי, התם – נביא בדראש חדש ליכא כלל, הכא – איתיה בערבית ושחרית ומנחה'. כך שמאמר הגמרא שאין הלכה ככל אלו השמועות לא יהא מתייחס אלא לשאר שמועות הדומות לנידון רבי יהושע בן לוי, וכלפיהם בלבד נאמר שאין הלכה, אולם שמועת רב גידל אינה בכללם כדי שנמעטנה. ומה שאחזה הגמרא לשון 'שמעתתא' בלשון רבים, הוא לכלול גם את המצריכים להזכיר חנוכה במוסף של ראש חדש, והם רב הונא ורב יהודה, מלבד שמועת רב אחדבוי הנזכרת, וכמו שכללם רש"י בכיאוורו.

וכן מצאתי שכתבו תוספות (שם ד"ה וליה) להעיר על רש"י, וציינו שכן מנהגם למעשה שלא להזכיר ר"ח בניבא בשבת שחל בה ראש חדש וכדעת רב גידל, וכ"כ רבינו תם בספר הישר (חידושים סי' רט"ז), וכ"ה בספר התרומה (סי' ר"ל) ושכן המנהג. וכן דעת בעל המאור (י"א), וכן כתב בעל העיטור (הלכות יו"ט) ושכן עמא דבר, וכ"כ הרא"ש בפסקיו (שבת פ"ב סי' ט"ז), והר"ן בחידושו. והעיד הכל בו (הלכות קריאת ספר תורה) שכדעת ר"ת נתפשט המנהג בנרבוניה. וכ"כ רבינו ירוחם (גי"א ח"א).

ומנגד לכך דעת רבים מן הראשונים הינה כדעת רש"י, שגם שמועת רב גידל הינה בכלל השמועות שנדחו מפני שמועת רבי יהושע בן לוי. שכן דעת הר"י (שבת י"א), והרמב"ם (פ"ב מהלכות תפילה ה"ג). וכ"ד הרמב"ן במלחמותיו (דף י"א), ושם האריך לדחות את דברי בעל המאור, ולבסוף הביא שכן כתב ר"י ברצלוני בשם רב האי גאון, שיש לו להזכיר של ראש חדש במפטר דראש חדש שחל בשבת, וכן עמא דבר. וכן הסכימו כל הגאונים, ושכן כתב רבינו חננאל. וכן היא דעת הר"ד בפסקיו על שבת. ועל טענתנו הנזכרת למעלה ראיתי ברא"ש (שם) שהביא בשם רבינו יונה שהאריך להשיב על כך, וכן הוא ברשב"א בשם רבו (הוא רבינו יונה), 'יעיין'.

ובדקדוק דברי רבינו יונה שם מבואר יוצא, שההזכרה אינה בחתימת הברכה אלא בתוך הברכה עצמה, ואילו בחתימה אינו מוסיף כלל ועיקר, רק מזכיר את יום השבת בלבד. וזאת ממה שכתב בסוף דבריו המובאים בחידושי הרשב"א לסייע את דעת רש"י והר"י שיש להזכיר ענין ראש חדש, וזה לשונו, 'ואף על פי שיש להשיב, הלכה למעשה הכי שפיר טפי למיעבד, משום דמאן דאמר מזכיר חייב להזכיר קאמר, ולמאן דאמר אינו מזכיר, לאו אסור להזכיר קאמר אלא אין צריך להזכיר קאמר, ואם בא להזכיר מזכיר, וכדאמרינן לעיל גבי הזכרת חנוכה בברכת המזון אינו מזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה'.

והנה אם נאמר שהזכרת ראש חדש הינה בחתימה הרי אינו דומה כלל, שהרי בברכת המזון ההזכרה הינה בגוף הברכה ולא בחתימה. ואין לומר שאין לדקדק בדבר, היות שמחזור אחר גוף הענין אם יש להזכיר או לא, שאם אמנם ההזכרה הינה בחתימה, אין הדמיון לברכת המזון עולה יפה כלל, שהרי כאן חמור יותר שישנו חשש משנה ממטבע שטבעו חכמים, ולא דיינינן אפשר משאי אפשר.

זו כמו שמזכיר בתפלה. ומבואר שנקט כהר"ף ורש"י וסייעתם, שמימרת רב גידל נדחתה אף היא בכלל השמועות המובאות שם בגמרא, ולכן מזכיר ענין ראש חדש בברכת ההפטרה.

ויתר על כן מדוייקת בדבריו גם ההדגשה של רבינו יונה הנזכרת למעלה בענין זה, שהזכרת ראש חודש בברכת ההפטרה הינה רק באמצע הברכה ולא בחתימה, וכדעת ה"ש אומרים המובאת בשולחן ערוך. וזאת ממה שכתב להשוות הזכרה זו להזכרה שבתפילה, ולענין הזכרה שבתפילה כתב רבינו למעלה (פ"ב מהלכות תפילה ה"א), 'שבת שחלה בחולו שלמועד וכן ראש חדש שחל להיות בשבת, מתפלל ערבית ושחרית ומנחה שבע ברכות כשאר השבתות, ואומר יעלה ויבא בעבודה'. והיינו הזכרה באמצע הברכה בלבד ולא בחתימה, שרק בתפילת המוסף מוסיף גם חתימה בהזכרת ראש חדש כמבואר בהמשך ההלכה שם, 'במוסף מתחיל בברכה אמצעית בענין שבת ומשלים בענין שבת, ואומר קדושת היום באמצע ברכה, וחותרם בה בראשי חדשים מקדש השבת וישראל וראשי חדשים, ובחולו של מועד חותרם בה כמו שהוא חותרם ביום טוב שחל להיות בשבת'. ואם כן כוונתו כאן ברורה היא, להורות שרק באמצעה של הברכה מזכיר ראש חדש ולא בחתימה.

והנה אם עד כאן הדקדוק בזה, הוא ממה שכתב לדמותו לתפילה, היינו ערבית, שחרית ומנחה, וזאת מדנקט תפילה סתמא ולא תפילת מוסף, הנה יש לדקדק ביתר שאת כן, ממה שאחזו בדבריו לשון 'הזכרה' בענייננו, לעומת לשונות חתימה הנאמרות בהלכה זו, 'המפטיר בנביא מברך לפניו ברכה אחת וכו', ומברך לאחריו ארבע ברכות, ברכה ראשונה 'חותם' בה האל הנאמן בכל דבריו, שנייה 'חותם' בה בונה ירושלים, שלישית 'חותם' בה מגן דוד, רביעית 'חותם' בה ענין קדושת היום כמו ש'חותם' בתפלה, וכן אם חל ראש חדש להיות בשבת, המפטיר בנביא 'מזכיר' ראש חדש בברכה זו, כמו 'שמזכיר' בתפלה. ומבואר שנבדלת היא מן השאר להיותה נזכרת ולא נחתמת. ומרן בכסף משנה כתב לדקדק זאת רק ממה שהרמב"ם אחז בלשונו לשון הזכרה ולא חתימה, ולפי מה שכתבנו הדבר מודגש ביתר שאת, ממה שהבדיל רק ענין זה משאר הברכות, לכנותו

ובסייעתא דשמיא מצאתי כך מפורש בפירוש הר"ן על הר"ף (שבת י"א): שכתב זאת להדיא משמו, וכתב הרב רבינו יונה ז"ל לדברי הרב אלפסי ז"ל, דנהי דאדחיא דרב גידל ומזכיר, אפילו הכי אינו חותרם בראש חדש כלל אלא אומר בה מעין המאורע וחותרם בשל שבת, דלא יפה כח [הפטרת] ראש חדש דליתא אלא בשביל שבת, יותר משלש תפלות הקבועות בראש חדש. היינו שבהם מזכיר ואינו חותרם. ובסברא זו שחתם, שייך לומר בה יותר מהאמור, על דרך דיו לבא מן הדין (הא דליתא להא דרב גידל) להיות כנידון (הא דריב"ל), וכשם ששם בהזכרה בעלמא הוא הדין כאן, ואפשר זו כוונתו.

ומרן הביא מחלוקת זו בבית יוסף (סי' רפ"ד) וחותרם בה, שהעולם נהגו כדעת רב גידל וכמו שהעידו על מנהגם התוספות שאינם מזכירים ראש חדש בהפטרת השבת. ועל דרך זו כתב בשולחן ערוך (סי' רפ"ד ס"ב), 'אם חל ראש חדש בשבת, אין המפטיר מזכיר של ראש חדש כלל. וי"א שאע"פ שאינו מזכיר בחתימה של ראש חדש, מזכירין אותו בתוך הברכה שאומר את יום המנוח הזה ואת יום ראש חדש הזה, והמנהג כסברא הראשונה'. והוא כפי שכתב בבית יוסף עם תוספת נטיית דעתו, זאת במה שהביא בדעת ה'סתם' את שיטת התוספות, והעיד על המנהג שבימיו שאכן כך הוא. כך שלא השאיר הדברים על דרך מר כי אתריה אלא גילה בסתימתו להיכן דעתו נוטה, בתוספת שכך הוא המנהג.

ב

דעת הרמב"ם והתנא"ל ובהתאם לכך הוראת מהרי"ן

וכתב הרמב"ם (פ"ב מהלכות תפילה הלכה ט"ו), 'המפטיר בנביא מברך לפניו ברכה אחת בא"י וכו', ומברך לאחריו ארבע ברכות, ברכה ראשונה חותרם בה האל הנאמן בכל דבריו, שנייה חותרם בה בונה ירושלים, שלישית חותרם בה מגן דוד, רביעית חותרם בה ענין קדושת היום כמו שחותם בתפלה, וכן אם חל ראש חדש להיות בשבת, המפטיר בנביא מזכיר ראש חדש בברכה

בשם 'הזכרה', ולא בלשון חתימה כבכולן¹. ויש להוסיף שבשום אופן לא ניתן לומר שכוונתו הינה על חתימת הברכה, באשר כתב בסתמות 'כמו שמזכיר בתפילה', ותפילה סתמא ברור שהכוונה על שאר תפילות היום, ואם כוונתו לחתימה היה צריך לפרש שמדובר על תפילת מוסף שרק בה יש חתימת ראש חדש.

ומהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (דף ק"מ.) הביא את לשונו של הרמב"ם בהלכה זו, והורה כן למעשה על פיה וזה לשונו, 'לשון הרמב"ם פרק י"ב מהלכות תפילה דין ט"ו, וכן אם חל ראש חדש להיות בשבת, המפטיר בנביא מזכיר ראש חדש בברכה זו, כדרך שמזכיר בתפילה, וכן הוא בתכאל"ל. ופירושו מזכיר באמצע התפילה לא בחתימה וכו', והוא הדין כשחל חוה"מ בשבת דמזכיר מעין המאורע באמצע הברכה וכו', עכ"ל. ועל פי זה מתבאר האמור שם בגוף הסיודור, במה שנכתב שם, 'ואם חל יום טוב או ראש חדש להיות בשבת, מזכיר ענין היום בברכה זו כדרך שמזכיר בתפילה', והוא לשון חכמי תימן בתכאל"ל, שכן נמצא בכמה תכאל"ל כת"י לשון זו, אחד משנת שנו", ועוד תכלאל נוסף משנת תמ"ט שנכתב על ידי מהר"ש מנזלי זצ"ל, ושם הדגיש שזוהי דעת הרמב"ם לעומת דעת שולחן ערוך שאינה כן². וכן נמצא בתכלאל כת"י לתלמידו של מהר"י ונה משנת ת"י, שלאחר שהביא את גירסת הדפוסים ומרן שלא להזכיר כתב 'אבל הרמב"ם ז"ל מצריך להזכיר ואינו חותם, ואומר על יום המנוח הזה ועל יום ראש החדש הזה וחותם מקדש השבת, ואינו מזכיר ראש חדש'.

ובתכלאל עץ חיים הנדפס נוספה תיבת 'באמצע' מוקפת בסוגריים אחר תיבות 'בברכה זו', שכן כתוב, 'ואם חל יום טוב או ראש חדש להיות בשבת, מזכיר ענין היום בברכה זו (באמצע) כדרך שמזכיר בתפילה, וכוונת המגיה כן לתוספת ביאור, שבראש חדש ההזכרה הינה

באמצע כפי שכתב מהרי"ץ בגוף הפירוש, אלא שמאידך גרם בכך טעות לענין הזכרת ענין יום טוב בשבת המוזכר שם קודם לכן, שלגביו הדין הוא להוסיף הזכרה גם בחתימה נוסף להזכרה שבאמצע הברכה, כמבואר בדברי מהרי"ץ לעיל מיניה שם. וכל המוסיף גורע, שלא היה מן הצורך לבאר מאום, היות שנאמר מפורש בקטע זה, שההזכרה הינה כפי ההזכרה שבתפילה והיינו כל אחד כדינו, וביום טוב שחל בשבת ההזכרה בתפילה היא גם בחתימה כמבואר ברמב"ם (פ"ב מהל' תפילה הלכה ה').

ובמהדורת הרש"ץ (עמ' רפ"ה:) נוספו עוד שתי תיבות כתוספת ביאור, כדי למנוע את הטעות הנזכרת, 'ובראש חדש רק באמצע'. וברור כאמור שאין צורך לדבר, היות שלשון התכאל"ל שהביא מהרי"ץ מדוייקת וברורה מבלי תוספת תיקון טלאי על גבי טלאי, ואכן כך הוא בתכלאל עץ חיים כת"י צילום מהדורת קרוואני. (וכן של משפחת רצאבי, כת"י קאצ"י, ובשאר כתבי היד חוץ מכתבי היד שהועתקו מדפוס עץ חיים – הערת ידידי ריב"ם). ובספר הפטריות עם פירוש הר"ה (שנת תש"י הוצאת יל"ן, עמ' 15), השאירו את הנוסח האמור בסידור עץ חיים הנדפס עם תיבת 'באמצע' מוקפת, והגיהו תמורת יום טוב כתבו חוה"מ.

ומהרי"ץ אחר שהאריך להוכיח שגדולים ורבים עומדים בשיטה זו, הוסיף בחתימת דבריו, וזה לשונו, 'ואם הרב בית יוסף כתב בהיפך בסימן רפ"ד, הוא על פי המנהג, דוק שם'. ומסגנון הדברים נראה שבתקופתו כבר החלה הנטיה להורות כפי העולה בדעת מרן שהמנהג כסברא ראשונה, והוא כדעת התוספות, ועל זה קאמר שמכח מנהג קאמר ולא משום הכרעה. וכמו שמצינו שכתב על דרך זו באגדתא דפסחא (דף ח:), בענין מה שפסק מרן בשולחן ערוך (סי' תע"ד) שלא לברך על כוס שניה ורביעית דליל הסדר, שהוא מפני מנהג ולא מצד

ג יעויין לקמן הערה י"א.

ד הובאו שני תכלאל אלו בס' מחבס"ת כרך א' עמ' 512. ועיין שם שכל דבריו בדעת מהרי"ץ נובעים מכח שתי טעויות מרכזיות, שדעת הרמב"ם בכותבו כמו שמזכיר בתפילה היינו גם בחתימה, וזה אינו שהרי הרמב"ם בפ"ב מהלכות תפילה ה"א ביאר להדיא שהזכרת ראש חדש בתפילות השבת היא רק בעבודה ולא בחתימה. ועוד שיוצא מנקודת הנחה שגירסת הרמב"ם הנכונה בכת"י היא 'חותם' וכו', ועל פי זה מותיב ומתרץ מפרק ומיישב את שיטת מהרי"ץ. ולאור הדברים הנאמרים באמת אין שום קושי בדבר כלל ועיקר, ומשנת מהרי"ץ ברורה ושהורה חצובה מדברי הרמב"ם המקוריים, להלכה ולמעשה. והרבה עניינים בספר זה נידונים בצורה כזו, כפי שהבנתני, שעל פי קביעה שרירותית בלא שום סיבה מניח הוא שכן צריך להיות, וכעת נכנס לדיון מדוע חכם פלוני כתב היפך זה, בו בשעה שהנחתו בטעות יסודה. או שישנם מקומות בהם מביא בשם הרמב"ם כאילו כך דעתו, ובפועל אין ברורה דעתו של הרמב"ם באותו ענין כלל ועיקר, והטעם לקביעתו כן, היא משום שברמב"ם הוצאת 'מכון משה' נזכרה הבנה כזו, ואף שם לא תלאוה שהרמב"ם סבירא ליה כן.

ויתירה מכך כיצד יעלה על הדעת לומר כן, כאשר מביא את לשונו של הרמב"ם במילואה ועוד בתוספת הבהרה שאכן כך היא, באומרו 'לשון הרמב"ם פרק י"ב מהלכות תפילה דין ט"ו', וזאת במטרה גלויה לבסס מנהג או הוצאת דין בדקדוק לשון כמו בנדון דידן, הרי ודאי הוא ושומה עליו, לדקדק זאת מכתבי יד קדמונינו הנאמנים, וכמו שאכן מצינו לעשרות בחיבוריו היקרים. ונוסף לכך מצינו ראינו לו באיזהו מקומן כשמביא מדברי הרמב"ם בבירור גירסאות או מנהגים הנהוגים, רואה הוא לנכון לציין מפורש שמקור דבריו הוא מחיבור הרמב"ם כתיבת היד, בהראותו אגב על ידי כך, שבח הנכתב על הנדפס בדיוקנות ובאמינות, כדי לאלפינו בינה בידיעת גודל מעלתם, כדי שאף אנו הצאן עדת קדשים הנמשכים בעקבותיו נדע להבין להשכיל בכל אתר דמיתבעינן תמן, לפנות ולנטות אל הבאר נביעת המעיין, מקור מים חיים כתיבת היד ולא אל הנדפס שחלו בו ידים לההדיר ולהעדיר כפי רוחב הבינה והשנינה. [יעויין לדוגמא באלו המקומות המצויינים רק מתכלאל עץ חיים חלק ראשון – דף ז: סוד"ה הנשמה. דף ח. ראש העמוד. דף י"א: ד"ה בא"י – 'וזהו גירסת כתיבת יד שהועתקו מכתבת יד רבינו'. וכן עוד שם ד"ה את תורתו. דף י"ג. ד"ה בסתר 'וכן הגירסא ברמב"ם כתיבת יד ישנות נושנות'. דף מ"ח: ד"ה ברכינו. דף מ"ט. ד"ה ממאור פניך. דף ס"ד: (מהדו"ב) ד"ה כתב פרי חדש. ודף קמ"ב. ד"ה ואת מוספי, הביא פעמיים מספרי הרמב"ם כתיבת יד. דף קנ"ג: ד"ה בגמרא – 'ובודאי דטעות סופר נפל בדפוס הרמב"ם, והיה לך לאות ולעד ספרי דידן כתיבת יד, מועתקות מכתבת יד רבינו הרמב"ם כמו שקיבלנו שכך היה ודו"ק'. דף קע"ב. (מהדו"ב) ד"ה ונאכל מפריה. דף קע"ד. ד"ה בא"י. דף קע"ו. ד"ה להתנאות. דף קע"ו. ד"ה ברוך רופא חיים. סוף דף קע"ט.].

וכן הוא במקום זה בענין האמור לפנינו, שכתב לדקדק בלשונו של הרמב"ם דבר זה, שהזכרת ראש חדש הינה באמצע ולא בחתימה, וזה דבר הדורש חיקור ובידיקה היטב, וברור שהמקום לכך הוא רק בכתבי היד. ומה שלא ציין זאת מפורש, אין זאת אלא מפני שלא ראה חילוק גירסאות בין כתבי היד לדפוסים, ומה לו כי יציין זאת. ועוד שלדבריו לשון התכלאל מסייעו בהוראה זו, ואם הוא הלשון המובא בגוף הסידור במקום, באומרו 'ואם

ההלכה, ואם כן כל אחד על מנהגו יבוא בשלום. ואכן מנהג השאמי מאז ועד היום הינו, שלא להזכיר ענין ראש חדש וחווה"מ כאשר חלים הם ביום השבת, וכמו שמוזכר בשתילי זיתים (סי' רפ"ד סק"ו).

אלא שיש להעיר שנידון דידן אינו דומה לשם, היות שבדעת מרן נראה לומר, שלא רק מצד מנהג אמר את דברו אלא שכך גם נראית נטיית דעתו להלכה, וזאת במה שהביא את דעת התוספות בדעת ה'סתם' ואילו את דעת הרי"ף ורש"י ב'וי"א', כך שלא נסמך רק מצד המנהג בלבד, ומהרי"ץ נראה שהרגיש בזה, ולכן לא ציין להאמור בשולחן ערוך אף שגם שם נאמר שהמנהג כסברא ראשונה, אלא ציין להאמור בבית יוסף דווקא, וזאת משום שבשולחן ערוך נוסף לכך גם גילוי דעתו של מרן. ועכ"פ מנהג הבלדי הינו כהוראת מהרי"ץ שמקורה הוא בדברי הרמב"ם והתכאליל.

ג

התמדה על אמינות מקורותיו של מהרי"ץ ושובריה בצידה

וראיתי בכמה ספרים שכתבו להחריד עלינו חרדה גדולה, לערער על הוראת מאור עינינו מהרי"ץ זתע"א הלזו, ששורשה ויסודה נעוץ היטב כאמור בדברי הרמב"ם והתכאליל, לאמר שאין הדבר כן, כיוון שהגורם לכך הוא היות לפני מהרי"ץ ספר חיבור רמב"ם 'דפוס' 'מתוקן', ולא כתיבת יד ששם מבואר שאף בחתימת הברכה יש להזכיר ראש חדש, ושלא כהוראתו הנזכרת שהזכרת ראש חדש הינה רק באמצע הברכה ולא בחתימה. שומו שמים על זאת, לתלות קלקלתן במתוקן מעיקרא, לטפול מומיהן וחסרונם שלהן עצמן, באחרים כפי שיבואר להלן. מה גם שכדרכן הלשון אותה ברו לעצמן כתער חדה, רמיזה קלה אמירה קשה, כמדקרות כאש חרב מלוטשה¹. ועל מי כיוונו חצים שנונים, דברי שווא ומדוחים, על מאור עינינו צניף תפארתינו, דנהירין ליה כל חדרי תורה גלי' עמיקת'א ומסרת'א ונהור'א עימיה' שר'א, וכל כמה שאתה מוסיף בשבחו, נמצאת מחסר גדולתו. ולולי הותיר לנו אותו קורא הדורות מראש לפליטה, בדרך בו לקו המאורות והמסורות, אבדנו כולנו נגורנו.

ה יעוין הקדמת הרמב"ם הוצאת 'מכון משה' (עמ' י' ד"ה כאשר), שם מתבאר היטב ממבע לשון 'דפוס'.

ד

הצגת כתבי היד דידן על פי הנופחא הנכונה

הנה מדברי הרמב"ם בנוסח הספר המוגהי מבואר, שרק באמצע הברכה מזכיר ולא בחתימה וזה לשונו, 'וכן אם חל ראש חדש להיות בשבת, המפטיר בנביא מזכיר ראש חדש בברכה זו כדרך שמזכיר בתפילה', וברכה זו היינו ברכה רביעית של ההפטרה. ובתפילה ההזכרה הינה באמצע הברכה בלבד, וכמו שכתב רבינו לעיל מינה בפרק שני (ה"א) – 'שבת שחלה בחולו שלמועד וכן ראש חדש שחל להיות בשבת, מתפלל ערבית ושחרית ומנחה שבע ברכות כשאר השבתות, ואומר יעלה ויבא בעבודה'. במוסף מתחיל בברכה אמצעית בענין שבת ומשלים בענין שבת, ואומר קדושת היום באמצע הברכה וחותרם בה בראשי חדשים מקדש השבת וישראל וראשי חדשים, ובחולו של מועד חותרם בה כמו שהוא חותרם ביום טוב שחל להיות בשבת'. ומבואר שרק בתפילת המוספין חותרם בענין ראש חדש וחולו של המועד, נוסף על ההזכרה באמצע הברכה, אולם בשאר תפילות היום מתפלל אותן כסדרן בכל שבת ושבת, רק שמוסיף הזכרה בעבודה תוך הברכה בלבד. ואם כן הוא הדין כאן בברכת ההפטרה כשחל ראש חדש או חוה"מ בשבת, לקיים הנאמר בדבריו, 'כדרך שמזכיר בתפילה'.

וניוסחה זו מלבד שהוזכרה בספר המוגה שעל אמינותו אין עוררין יעויין הערה (ו'), הובאה כמו כן בחמישה עשר מחיבורי הרמב"ם כתיבת היד מכתבי הידות התימניים, ומכללם כתיבת יד הקודש של מהר"י בשירי המכונה 'אבנר בן נר השרוני', כפי שצויין בילקוט שינויי הנוסחאות בסוף רמב"ם הוצאת פרנקל, כולם שווין לטובה לדמות הזכרה שבברכת ההפטרה, לזו שבתפילה. ומלבד כתבי היד מתימן כן הוא בכל כתבי

חל יום טוב או ראש חדש להיות בשבת, מזכיר ענין היום בברכה זו כדרך שמזכיר בתפילה'. הרי שסידור הדברים נעתק מלשון הרמב"ם שלפנינו וכגירסתו של מהר"ץ בחיבור הרמב"ם, בתוספת ענין יום טוב. מה גם שחזר לחזק הוראתו זו בסידורו גם לקמיה בדף קנ"ז. לאמר שכבר מצאה ידו בדברי הרמב"ם האמיתיים להורות כן.

ומכיוון שראיתי הדבר נשנה ונשלש מספר פעמים בחיבורים שונים, אמרתי לא עת החשות, מה גם שהיו שהוסיפו חטא על פשע להכביר חבילי טענות לאמור שדבריו מוקשים סתראין רחמ"ל, ולא ידעו ולא יבינו שמשנתו קב ונקי, והעדר ידיעתם וחסרונם בתורה היא שגרמה להם דבר זה. ומצאתי זאת בעוד מספר מקומות בחיבוריהם, ותחת כי יכסוה, בהחבא יצניעה, שהרי לא כל אחד זוכה בפרט אם אינו לומד, תחת כל זאת מגלים אותה ומדפיסים אותה בראש כל חוצות, קלונם להראות. ובהיות שבדורנו דור ההסתר והחסרון יכולים הדברים לקנות שביתה, בעיני כל נפתה, כמו שכבר ראיתי בכמה וכמה עניינים שאפילו מביני מדע בתורה ואפילו חכמים מפורסמים, שהיו נמשכים בעיוורון מוחלט ממש אחרי הנכתב בכל מיני מאמרים וספרים לאמור שכך היא דעת הרמב"ם, מבלי לבדוק אם אכן כך הוא הדבר בכתבי היד, שכיום מצויין בהישג יד, ומשום כך תגדל החובה והתביעה שכאשר רוצים לעמוד על כוונתו של הרמב"ם, לבלוש ולחקור מהי אכן דעתו בלא לסמוך על המליץ בינות'ם. ועל כן אמרתי לגלות ולחשוף מקורות הדברים בשורשן, להראות שאדברא כך הוא ברוב ככל כתבי היד קדמונינו נ"ע דאינהו דווקנאי טובא כידוע. ובזה גם תצמח תועלת, לבנות בנין אב להציב פינה ויתד לכל מקום ומקום, בקבלת הדברים המצודקים מעיקרא דברי רבותינו נוחם עדן, בלא להתפעל מגילויים והתמהות שונות ומשונות. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי.

1 הוא הספר המפורסם עליו חתם רבינו 'הוגה מספרי וכו', הוא כת"י אוקספורד הידוע, ואותו בחרו מהדירי רמב"ם פרנקל להציגו בגוף החיבור. ראה מאמרו הארוך והמקיף של הרב שלמה הבלין בקובץ 'ישרון' (ג' עמ' ט"ו) בשבח כתב יד זה, שהוא משנתו האחרונה של הרמב"ם, שכת"י זה הוגה מספרו של הרמב"ם ממש במשך זמן ארוך, והוקדש להיות שוכן בבית דינו של הרמב"ם להגיה ממנו הספרים כדוגמת ספר העזרה שהיה בירושלים כפי שכתב הרמב"ם בהלכות ספר תורה (פ"ח ה"ד וה"ה). ועל גוף ספר זה נכתבה צוואה מכתובת יד קדשו של הרמב"ם עבור בעל הספר שנפטר בקיצור ימים ושנים, להעיד על הדבר שהקדישו לבית הדין. ובוה נמצאו למדים שהרמב"ם החשיבו לכת"י זה עד למאד, בהיותו מסכים עם מחשבת אותו חכם בייעוד כת"י זה למשמרת כבי"ד, שלא ילמדו בו אלא יגיהו ממנו הספרים לידע משנתו האחרונה. ומינה לא תועז לשמוע דברים הפורחים באויר, בנויים על יסודות תורה ואבני כוהו, בלי הבאת שמץ ראיה, אלא הכל השערות ודברי חלומות, מגדלים פורחים פאזיר ואין להם על מה שיסמכו.

הידות מספרד ואשכנז. מלבד שלשה כת"י תימניים בהם יש שינוי משמעותי מאלו הראשונים, אלא שקשה לסמוך עליהם כחטיבה אחת היות שלא הושוּו ביניהם כלל ועיקר.

הנה הנוסחה בראשון (כית"ג), 'וחותם בה מקדש השבת וישראל וראשי חדשים' תמורת האמור לפנינו, 'כדרך שמזכיר בתפילה', ונמצא לפי זה שהזכרת ראש חדש היא רק בחתימת הברכה ולא באמצעה, שאם בנוסף להזכרה שבאמצע קאמר, מדוע נכתב 'וחותם' תמורת האמור בגוף ההלכה 'כדרך שמזכיר בתפילה', דא"י לא' הא' לא' קיימא' הא', והיה צריך להוסיף על 'כדרך שמזכיר בתפילה', וחותם בה וכו', וכמו שהוא בכת"י הבא. וגירסא זו תואמת את דעת רס"ג בסידורו (עמ' ס"ז) ודעת רב עמרם גאון בסידורו (עמ' פ"ט מהדורת ירושלים תשל"ב), שסוברים שהזכרה בחתימה בלבד.¹

ובכת"י השני (כית"ו) נוסף על הנוסח שלפנינו, התוספת הנזכרת 'וחותם בה וכו', כך שנמצא לפיו שמזכיר ענין ראש חדש באמצע ובחתימה. ואילו בכת"י השלישי (כית"ח) נוספה תוספת זו רק בגיליון הספר, אולם האמור בגוף הספר עצמו הוא כלפנינו, כך שנמצא שכתב יד זה, יהא נוסף על כל כתבי היד המנויין למעלה, היות שגירסתו בגוף הספר שווה להם, רק שמצא לנכון המוסיף הגהה זו להעיר על נוסחא אחרת שמצא, ועכ"פ לא מלאו ליבו לשלוח יד לתקן בגוף הספר, אי בעית אימא מחמת אזהרת חכמים, אי בעית אימא היותו סובר דמאי אולמיה האי גירסא מהאמור בגוף הספר, ורק במסגרת ציון לשינוי נוסחה ראה לנכון להציגה בגיליון הספר.

והנה מקור טיעון זה לומר שמהרי"ץ מכח ספר דפוס שהיה לפניו אמר זאת, הוא ממה שראו לאחד ממחברי זמנינו בביאורו על הרמב"ם שקבע באופן חד משמעי, שכל נוסחא החורגת מנוסח המזכיר בכית"ו אינה

אלא תיקון סופרי הדפוס, והיא שגרמה למרן הכס"מ ללמוד כך בדעת הרמב"ם שסובר כדעת רבינו יונה שהזכרת ראש חדש הינה באמצע הברכה ולא בחתימה, 'וברור כי ספרים 'מתוקנים' נודמנו להם'. וממנו למדו וכן עשו לטעון על מהרי"ץ ועל הוראתו זו. ואמינא שלאור כל הדברים הנאמרים למעלה שרוב מגין ובנין המוחלט מכת"י תימן ובכללם כתי"ק של מהר"י בשירי, ונוסף עליהם שכן הוא בכל כת"י דשאר עדות מעידים ומגידים כך פה אחד, נהפכה הקערה על פיה לומר שאם ישנו רמב"ם מתוקן בין כל כתבי היד, הרוב ככולו יכריע בדבר כנגד מיעוטא דמיעוטא. ולא דבר ריק הוא, שהרי מצינו להדיא בכת"י כית"ח הנזכר למעלה שההגהה או ההערה הנעשית בגליון הרמב"ם היא כגירסתו הנאדרת, לאמור שהיא החדשה מפני גירסת הרוב הישנה. ומגין כתבי הידות בהם נסתמך המחבר הנזכר בחלק זה מספרי חיבור הי"ד החזקה' עולה לכלל ששה לכל היותר, ואף בענין זה בנידון דידן לא הושוּו כולם, לאמר שם שכת"י מ' אף הוא תוקן על פי הדפוסים.

וחדשות אני מגיד שנודע לי על ידי ידידי ורעי ריב"ם שליט"א את שעיניו ראו ולא זר בספריה הלאומית, שמצא שם צילום רמב"ם כתיבת יד משנת פ' הנכתב בעיר צנעא, וזה לשון הסופר בסיום חיבור רמב"ם זה, 'נשלם בעזר שדי בתרין בשבא בירח תמוז תרין יומין בו, שנת א'תראל לשטרי (היא שנת פ' ליצירה) במדינת צנעא וכו' ישועה קרובה ופורקנא רבא וכו', וכתב הלל בר' מנצור ש"צ'ט. והוא רמב"ם קדום מאוד כמעט שבע מאות שנה מהיום. ושם נכתב אות באות כפי הגירסא הנמצאת לפנינו. וכן הוא עוד בשני ספרי הרמב"ם כת"י קצת יותר מאוחרים ממנו אולם עדיין עתיקים ביותר למעלה משש מאות שנה ויותר מהיום, אחד משנת קל"ח, ומשנהו משנת קע"ט'. ובהם לא שייך לומר שהמדפיסים תיקנוהו, היות שקדמו לדפוס ומכנגד קרבו לעת כתיבת החיבור עצמו. והנה אם עד כאן היה אולי צד לומר

ז ויש להעיר שגאונים אלו מוכרחים הם לבאר שכוונת הגמרא היא על חתימת הברכה, כי לפי נוסחתם בברכה זו אין מזכירים את השבת רק בחתימה ולא בברכה (ריב"ם, ושכן העיר בספר בירור הלכה).

ח הביאותיו בדרך זו מטעם השמור עמו, וכדי שלא אהא מתכבד במלית שאינה שלי, להציג כת"י שעיני לא ראו, הזכרתיו ולו רק באופן זה.

ט ומקום כבודו בספרית מוסד הר"ק מס' 413, ובספריה הלאומית מספרו 94522.

י בהמ"ל R833, ומספרו בספריה הלאומית 64453, והכת"י השני ספרית סוטר 1/511 ובספריה הלאומית מספרו 34614. ובשלשתן הובאה נוסחת 'חללים חללים' בברכת אשר יצר, עליה האריך מהרי"ץ בסידור עץ חיים (ו): לומר שהיא הנכונה, היות שהיא גירסת הרמב"ם וכל סידורי תימן, ולא ראה שם לנכון לציין לכתבי היד היות שפשוט לו הדבר. ואכן הוא כך כפי המבואר באלו הכת"י, ועליהם נוסף ספר החתום

במחלוקת בין התכאליל השונים. וממה שהחליט הדבר להיאמר באופן זה, נראה שכוונת דבריו הינה, שהן אמת שמהרי"ץ מביא תכאליל לסמוך בהם את דבריו אולם שלי גדולה משלו באשר הינה מן הקדומות, וזוהי הכוונה בהדגשה זו.

ואם אכן כך פני הדברים, יש בהעיר כיצד עולה על הדעת שהתכאליל שמהם מביא ראיה הינם קדומות יותר ממה שהיה לפני מהרי"ץ. והנראה שהגורם לכך הוא האמור בסידור שיבת ציון (עמ' קפ"ב, רט"ז) שנדפס בימיו והוא המקור לדבריו, היות שתכלאל מהר"י בשירי המצויין שם הוא המכונה תכאליל קדומות, והוא הידוע כיום בשם 'תכלאל קדמונים' באשר נעתק מתכלאל מהר"י בשירי (שנת שע"ח) ותכלאל קדום יותר מחמש מאות שנה כמבואר בהקדמת תכלאל זה המצולם. ושם (עמוד כ"ח:) אכן מובא שם בזה הלשון 'ומזכיר ראש חדש בברכה אחרונה של ההפטרה וחותרם מקדש השבת וישראל וראשי חדשים'. וליתר חיוזוק בהשערה זו, שלא מדיליה הן הן הדברים אלא מזולתו, יש להביא ממה שחתם בסוף דבריו, 'וכן מצאתי ברבינו ירוחם וכו', אלמא עד כאן הנכתב אינו ממה שמצא הוא.

והנה אם לדין יש תשובה, שמנגד לכך אף לפני מהרי"ץ היו תכאליל שכתבו בנוסח האמור למעלה, שמתוכם מבואר שהזכרה הינה כמו בתפילה היינו באמצע הברכה מבלי לחתום בה. ואם מביאם בסתמא מבלי להעיר על תכלאל אחרים זולתם, כמו שהיא דרכו בקודש בהצגת האמת כהווייתה, כפי שמצינו לרוב בס' חלק הדקדוק בהעירו על שינויים בנוסחאות התיג'אן השונות, אף שיכול הדבר לשמש ככלי שרת בידי המקדשים את נוסחת ספרי הדפוס, לאמור גם לנו חלק בבית אבינו – מסורת האבות, מכל מקום תורת אמת כתיב בה, והאחריות כולה מוטלת על הרוצה לטעות ולהטעות. ואשר על כן סתימתו כפירושו לומר שאלו התכאליל המוסמכים ואין בילתם.

שמחלוקת היא בין גירסאות חיבור הרמב"ם (עד כמה שניתן להציג את זאת כמחלוקת באשר היחס המספרי ביניהם גדול הוא מאוד), מכל מקום אחר הצגת אלו כתבי היד, נראה לעניות דעתי שנסתם ונחתם הדיון בענין זה יא.

ה

הערת רשייה זצ"ל על דברי מהרי"ץ ותשובה בצידה ולאור האמור תשובה מוצאת למה שכתב להעיר מהר"ש יצחק הלוי זצ"ל בדוכתין, בהגותו על תכלאל עץ חיים הובאו בספר הזכרון 'דברי שלום חכמים' (עמ' ר"ז) וזה לשונו, 'המחבר הכריע להזכיר ראש חדש וחול המועד רק באמצע, היפך התכאליל הקדומות ורמב"ם כתיבת יד, וכן מצאתי ברבינו ירוחם (ני"א ח"ג)'. והנה ראה נא עד היכן חלחלה קביעה זו, שאפילו הרשי"ה זצ"ל נאמן בית מדרשו של מהרי"ץ, ושמתתיה בפומיה בכל חיבוריו, נוסף אף הוא לטפול על מהרי"ץ דברים שלא יתכנו כלל ועיקר, שהוראתו של מהרי"ץ נשענת על ספרי הרמב"ם דפוס אשר לפניו, זאת משום שהיא 'היפך' התכאליל הקדומות ונוסחת רמב"ם כתיבת יד וכו'. והנה בענין זה גופא יש כדי סיפק די והותר במה שהארכנו למעלה. אולם במה שכתב שזוהו היפך התכאליל הקדומות, לא ידענא מאי קאמר, אחר שמהרי"ץ ביסס את דבריו לא רק על פי הרמב"ם (דפוס ?), אלא הוסיף על כך שהוא על פי ספרי התכאליל שהם לנו מורשה מקדמונינו, וכלפי זה אין מקום טענה כלל ועיקר. ואין לומר שנשמט ממנו לפי שעה מה שכתב מהרי"ץ, היות שהערה זו בכלל ההערות המובאות בס' הזכרון הנזכר, לוקטו אחת לאחת מתכלאל עץ חיים אשר לו בגיליון העמוד, ובודאי ראה גם ראה האמור בדברי מהרי"ץ באותו מקום לפני שהעלה הדברים על הכתב. ואשר על כן היה לו למהר"ש לומר לכל הפחות שמצא בתכאליל אחרים לא כן, כדי ליתן ריווח בין הדבקים לתלות הדבר

וכל כתיב היד התימניים המנויין בילקוט שינויי נוסחאות רמב"ם פרנקל (פ"ז ה"ה), מלבד שניים מהם, ואחרי רבים להטות' כתיב. והעיר לי ידידי ריב"ם שאין ראיה מאלו השניים היות שבנוסח הברכות נוטים הם לגירסאות הספרדים לעומת שאר כת"י.

יא וכעת ראיתי יצא לאור ספר משנה תורה כרך אחד הוצאת 'ישיבת אור וישועה', שניכר בו שהושקע השקעה ועמל רב מאוד. ובהלכה דיון ברמב"ם (פ"ב מהלכות תפילה ה"ו) גרסו אמנם כגירסא המדוייקת, 'כדרך שמוכר בתפילה, אולם העירו למטא בהערות - 'ק' מ' : מוכר ראש חדש בברכה זו וחותרם בה מקדש השבת וישראל וראשי חדשים'. והעירו על זה, 'ונראה שהכוונה זהה'. וחבל. יעוין מה שכתבתי בזה למעלה (אות ג' ד"ה והנה).

ובמה שהביא הרשי"ה זצ"ל שכן מצא בדברי רבינו ירוחם (שם), הנה שם הביא את שלושת השיטות הנידונות בענין זה, שיש שסוברים שאין להזכיר ענין ראש חדש וכתב גידל וכן המנהג, ויש הסוברים שיש להזכיר בין באמצע ובין בחתימה וכפשוט הגמרא, ויש הסוברים כרבינו יונה שהזכרה הינה רק באמצע ולא בחתימה, ולא כתב להכריע. והנה בסידור 'ענף חיים' שהוציא הרשי"ה בשנת תשי"ד¹⁰ בשיתוף דודו, הביא בעמוד קל"א את ברכת ההפטרה עם הזכרת ר"ח וחז"מ רק באמצע הברכה ולא בחתימה, לאמר לך שאף שיש מן הקושי (עכ"פ לפי דעתו), מכל מקום למעשה אין אחר דברי מהרי"ץ כלום, וממנו יראו וכן ילמדו לעשות.

ן

ראיית מהרח"כ זצ"ל מדברי הרמב"ם נוסחא דידן ודחייתה

ולא זו אלא אף זו, ראיתי גם למהר"ח כסאר זצ"ל בחיבור שם טוב על הרמב"ם (שם), שנוסף אף הוא לדרוך קסת'ו, להוכיח שדעת הרמב"ם היא להזכיר ראש חדש בין באמצע הברכה ובין בחתימה, והגדיל להראות והפליא לעשות, בהוכחת הדבר על פי הגירסא שלפנינו, בה כתוב שמזכיר ראש חדש כדרך שמזכיר בתפילה, מה שלא עלה על לב איש.

וכך הם דבריו, שבגמרא נדחו כל הנך שמעתתא מפני שמועת רבי יהושע בן לוי, בה מבואר שיוה"כ שחל להיות בשבת המתפלל בתפילה הנעילה צריך להזכיר של שבת, ש"ום הוא שנתחייב בארבע תפילות'. וכיוון שהרמב"ם פסק כך לדחות את דברי רב גידל מפני שמועת רבי יהושע בן לוי זו, 'לפיכך כתב רבינו כמו שמזכיר בתפילה דהיינו באמצע ובחתימה'. והנראה שמהרח"כ זצ"ל קישר האמור בגמרא שם, לגבי יוה"כ

ודבר פשוט וברור שתכליל אלו היו אף הם קדומות ואף יותר, שהרי בלאו הכי מוזמן מהרי"ץ ועד ימינו יש יותר ממאתים שנה, ובסידורו (דף קי"ב:), הזכיר תכליל מלפני מאתים וחמשים שנה, וכן בהקדמה לאגדתא דפסחא מביא בשם הקדמונים מסידורים ישנים נושנים מכמה מאות שנים, ולכל הפחות הכוונה לשלש מאות שנה מזמנו¹¹, ובפרט שבזמנו עדיין היו מצויים הרבה תכליל קדמונים רבים בהישג יד, לא כן בדורות האחרונים שטף סידורי הדפוס דחקום מצד אחד, ונהירת השדר"ים ושאר סוחרים מאידך גיסא, לרכשם בכסף מלא בכלל שאר ספרים עתיקים כתיבת יד, עד שנעשית ארץ התימן כמעט כמצודה שאין בה דגן.

והנה ידידי הנזכר יצ"ו ציין לפני שישנם מספר תכליל קדומות בספריה הלאומית שכתבו כהוראת מהרי"ץ והם היו עוד קודם זמנו כגון, תכליל משנת הת"ח¹² כתיבת ידו של הסופר ר' יעקב אלעדוי מכפר עמראן וזה לשונו, 'מזכיר באמצע הברכה ולא חותם אלא בשבת בלבד'. וכן הוא בתכליל המיוחס למהר"י בשירי משנת תי"ג¹³ וזה לשונו, 'וישרך ד'כר אלסכת בברכת ההפטרה ויכתם מקדש השבת פקט', ותרגומו ללשה"ק 'וישתף זכרון השבת בברכת ההפטרה ויחתום מקדש השבת בלבד', ויש להוסיף עוד את התכליל הנזכרים למעלה (או' ב' ד"ה ומהרי"ץ). ובזה יש מקום להעיר שממה שצויין בשם תכליל קדמונים שהוא העתק כת"י מהר"י בשירי שיש לחתום גם בראש חדש, מכל מקום מאידך ממה שראינו כעת במיוחס לו וכן ברמב"ם כתיבת ידו הבאנוהו למעלה (או' ד' ד"ה ונוסחה), שלא נכתב שם כן אלא כהוראת מהרי"ץ זצוק"ל. ואפשר פתרון הדבר הוא במה שנכתב שם בהקדמת תכליל קדמונים הנזכר (עמ' 14), והקדמת תכליל עץ חיים מהדו"ב (הוצאת הרש"צ עמ' י"ב) ובעוד מקומות והדברים ידועים.

יב כפי שדקק בענין זה מו"ר שליט"א בפירוש 'פרי עץ חיים' על אגדתא דפסחא (עמ' ש"ל).

יג מספרו בספה"ל 20808.

יד מספר הסרט 413B. ייחוס זה אליו כך נראה בעליל הן מצד לשונות בתפילה שייחודיות רק לו, והן מצד סגנון הכתב. הערת ידידי ריב"ם יצ"ו.

טו אין זהות בין הסימן שניתן למנין השנים, שלפיו יוצא שהשנה להוצאתו לאור היא תשי"ח, לבין הסימן הניתן שם שהוא שנה תשי"ד. והעדפתי זמן זה האחרון שהוא בנדר סימן מובהק יחסית לראשון.

שחל להיות בשבת, שאכן ההזכרה היא בין באמצע הברכה ובין בחתימה, לבין נידון דידן שגם בו תהא ההזכרה גם בחתימה, ונכלל הכל בדברי הרמב"ם באומרו כמו שמזכיר בתפילה.

שהוא עיקר היסוד להחיל את הזכרת ראש חדש בחתימת הברכה, ולא השאיר הרמב"ם את הדברים לסמוך על תבונתו הרבה של הלומד לעיין במקור הדברים, ולפרש את האמור בהלכה בסתמא.

אלא שאם כך הוא הביאור, פשוט שנותר הדבר מעצמו ואינו צריך לדידי ולמטלעתי, שאף על פי שמשם נלמד מקור הפסק, מכל מקום דברי הרמב"ם הסתומים באומרו 'כמו שמזכיר בתפילה', הוא להורותנו בכך, שהלימוד מדחיית הגמרא הוא שכל מקום ודרך ההזכרה בתפילותיו. אם ביום כיפורים כדרך תפילותיו שחותרם בכולם מקדש השבת ויום הכיפורים, ואם ראש חדש כדרך תפילותיו. ולא נזכר אפילו ברמז בהלכה זו שבחיבור, שההזכרה הינה כדרך תפילת יום הכיפורים,

ומה שכתב לאחר מכן מהרח"כ להסתייע מנוסחא כת"י שמצא, הנה אם נוסחתה כפי שהעלה בפירושו 'וחותרם בה כמו שמזכיר בתפילה', לא ידענא מה מצא בה יותר מנוסחא שלפנינו, שהרי חתימת התפילה בראש חדש שחל בשבת היא מקדש השבת בלבד, וזאת אכן החתימה הנדרשת בברכת הפטרת שבת זו. וכנראה כוונתו לגירסא הנזכרת למעלה 'וחותרם בה מקדש השבת וישראל וראשי חדשים'. ואם כן דברינו כבר אמורים למעלה בזה בהרחבה, ואין צורך לכפול את הדברים.

סוף דבר הכל נשמע, הוראת מהרי"ץ בענין נוסח ברכת ההפטרה בראש חדש או חולו של המועד החלים ביום שבת, לחזכיר עניינם רק באמצע הברכה ולא בחתימה, חצובים ממקור מים חיים מדברי רבינו הרמב"ם על פי נוסחאות כת"י הנאמנים, וכן הוא בחלק מן התכאליל הקדומים שלפנינו, וכן עיקר להלכה ולמעשה.

והמזכיר אף בחתימה, הוששני לו שמשנה ממטבע שטבעו חכמים. אולם בימים טובים וכדו' שההזכרה בתפילה היא גם בחתימת הברכה, כן יהא גם בחתימת ברכת ההפטרה לחזכיר עניינם עם חתימת מקדש השבת, וכמו שהוא בשאר התפילות באותו היום. ומנהג הספרדיים הוא כפי שהעיד בדבריו מרן בשולחן ערוך (סי' רפ"ד ס"ב), לבלתי הזכיר ענין ראש חדש או חוה"מ כשחלים ביום השבת לא באמצע הברכה ולא בחתימתה, וכ"כ החיד"א בלדוד אמת (סי' כ' סעיף ו'), וכן הוא מנהג השאמי.

סימן י"ט

עיקר מנהגינו בהסדרת התפילה והנמשך מזה כיום למעשה

של המועדים, ולעומת זאת בליל החג רק בחלקן נזכר להסדיר, וכיום למעשה מוחלפת השיטה, שבלייל החג מסדירין רובם ככולם, ואילו בתפילת המוספים לא נשמע להסדיר כלל, ולא רק כיום אלא אף בתימן בדור האחרון (ואפשר אף לפניו) לא היו מסדירין כפי הנשמע. והנראה חילוק הדברים שהדבר תלוי ועומד במיסת הזמן העומד

א

למרות שבתכאליל נזכרה הסדרה בתפילת מוסף בפועל לא נהגו בדור אחרון להסדיר

הנה ראשית יש להעיר שברוב ככל סידורי התכאליל המוקדמים והמאוחרים נזכרה הסדרה בתפילת מוסף